

KARAHAYDAROĞLU MEHMED

(bk. HAYDAROĞLU MEHMED).

KARAHITAYLARDoğu ve Batı Türkistan'ın
büyük bir kısmında hüküm süren
Moğol devleti
(1130-1211).

Tarih sahnesine ilk defa IV. yüzyılda çıkan ve Orhun kitâbelerinde "doğudaki Türk düşmanı kavim" şeklinde tanıtilen Moğol asıllı Hıtaylar'ın (Kıtaylar- K'i-tan) anavatanları Mançurya'nın güneyidir. X. yüzyılın başında Yeh-lü A-pao-chi (A-pao-ki) adlı Hıtay reisi, kavminin bütün boylarını itaat altına alarak Moğolistan'ın büyük bir kısmına hâkim oldu ve 916 yılında kendini hükümdar ilân etti. Onun oğlu Te Kuang (926-947) Kuzey Çin'in bir kısmını ele geçirerek orada Çinliler'in Liao hânedanı dedikleri devleti kurdu. Kuzey Çin'de iki yüzyıldan fazla hüküm süren Liao İmparatorluğu'nun güney sınırları Chi-li eyaletinin kuzeyinden -şimdiki Pekin dahil- Shan-hsi'ye kadar uzanıyordu; ayrıca bütün Moğolistan ve Mançurya halkları, hatta Kırgızlar da bu devlete bağlanmıştı. Hıtaylar 1009'da batıya yöneldiler ve Uygurlar'la Karahanlılar'ı tehdit etmeye başladılar. Fakat Karahanlılar tarafından Balasagun yakınlarında bozguna uğratarak (1016) batıya ilerleyişleri bir yüzyıl geciktirildi. Bununla beraber Oğuzlar'ın İran'a ve Peçenekler'in Avrupa'ya doğru göçleri Hıtaylar'ın bu ileri harekâtıyla ilgili görülmektedir. Liao hânedanının yıkılışından sonra Hıtaylar'ın büyük bir kısmı Tunguz kavmine mensup olan Curcenler'in hâkimiyetini kabul ederken Liao İmparatorluğu'nun kurucusu A-pao-chi'nin sekizinci göbekten torunu olan Prens Yeh-lü Ta-şi, yönetimi altındaki küçük bir grup ve Batı Moğolistan'daki birçok kavmin desteğini sağladıktan sonra Türkistan'a doğru ileri harekâta geçti.

1121-1126 yıllarında İslâm âlemiyle teması geçen Yeh-lü Ta-şi kumandasındaki Karahıtay ordusu 1128 yılında Balasagun, Hoten ve Kâşgar bölgesine ilk girdiğinde Doğu Karahanlı Hükümdarı Arslan Han Ahmed b. Hasan tarafından mağlûp edildi. Fakat 1130 baharında Yenisey boyundaki Kırgız topraklarını geçtikten sonra tekrar güneybatıya yönelerek Tarbagatay'da İmil şehrini kuran Yeh-lü Ta-şi,

Karluklar'la Kanglı boyları tarafından sıkıştırılan Karahanlı hükümdarının yardım istemesi üzerine herhangi bir mukave-metle karşılaşmadan Balasagun'a kadar geldi ve bu fırsattan yararlanarak Kâşgar, Beşbalık ve Hoten'i de kendine tâbi kılp başşehri Balasagun olan Karahıtay Devleti'ni kurdu (1130). Yeh-lü Ta-şi'nin Liao İmparatorluğu'na mensup olmasından dolayı Çin kaynakları bu devleti Hsi Liao (Batı Liao) adıyla zikretmişlerdir. Türk-İslâm kaynakları ise büyük bir ihtimalle Hitâ (Hatâ) dedikleri Kuzey Çin'deki Liao İmparatorluğu'ndan ayırt etmek için bu devlete Karahıtay adını vermişlerdir. Bundan sonra "gürhan" unvanıyla anılan Yeh-lü Ta-şi (1130-1142), önce eski yurtlarını geri almak için Kuzey Çin topraklarına bazı seferler düzenlediyse de pek başarılı olamadı. Bunun üzerine batıya yönelerek Mâverâünnehir'e ve Doğu İran'a saldırdı. 531'de (1137) Hucend yakınlarında Selçuklu Sultanı Sencer tarafından tayin edilen Batı Karahanlı Hükümdarı Mahmûd b. Muhammed'i mağlûp eden Yeh-lü Ta-şi daha sonra da Sultan Sencer'i Katvân savaşında ağır bir bozguna uğrattı (5 Safer 536/9 Eylül 1141). Toplam 30.000 kayıp veren Sencer Tirmiz'e kaçarken eşi Terken Hatun ve önde gelen emîrleri esir düştü; Mahmud Han da ülkeyi terketti. Katvân savaşının Karahıtaylar'ın zaferiyle sonuçlanması Büyük Selçuklular'ın yıkılışına zemin hazırladığı gibi bütün İslâm dünyasının siyasî, içtimai ve iktisadî buhranlara sürüklenmesine de yol açmıştır. Böylece karşılıklı rakip kalmayan Karahıtaylar, Ceyhun ırmağının sağ kıyısına kadar bütün Mâverâünnehir'i ele geçirdiler ve Buhara'da kendilerine direnen Burhan ailesinden Sadr Hüsâmeddin Ömer b. Abdülaziz işgal sırasında şehid edilince yerine Alp Tegin adlı birini vali tayin ettiler. Semerkant'ta ise Batı Karahanlı tahtına Tamgaç Buğra Han III. İbrâhim b. Muhammed'i oturtularak ve vergi toplamak üzere memurlar görevlendirip geri çekildiler. Bu arada Hârizmşahlar'ı da yılda 30.000 dinar vergiye bağladılar.

1170 veya 1172'de Karahıtay ordusu vergisini vaktinde ödemeyen Hârizmşahlar üzerine sefere çıktı ve öncü kuvvetlerinin kumandanı Ayyâr Beg'i yenerek esir aldı. Bu sırada Hârizmşah İlarşan öldü ve başlayan taht mücadelesinde taraflardan biri olan hükümdarın büyük oğlu Cend Valisi Alâeddin Muhammed Tekiş, babasının veliht seçtiği küçük kardeşi Sultanşah Mahmud ile annesi Terken Hatun'a

karşı Karahıtaylar'dan yardım istedi ve tahta çıktığı takdirde vergileri muntazam bir şekilde ve fazlasıyla ödeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Karahıtaylar'ın başında bulunan Yeh-lü Ta-şi'nin kızı Çieng-tien (1164-1177) kocası Fu-ma'yı büyük bir orduyla yardıma gönderdi. Tekiş'i Hârizm'e kadar götüren Fu-ma Gürgenç'e yaklaştığında orada bulunan Sultanşah ve annesi Terken Hatun şehri terkettiler; sonuçta Tekiş tahta çıktı (568/1173). Fakat Tekiş, Karahıtaylar'ın yardımıyla tahta çıkmasına rağmen onlara karşı tutumunu değiştirdi. Çieng-tien de bu defa kocası Fu-ma'yı Tekiş'e karşı Sultanşah'ın yardımına gönderdi. Ancak Tekiş bentleri açıp yolları ve geçitleri sular altında bırakınca Karahıtay kuvvetleri geri dönmek zorunda kaldı (yaklaşık 1175).

1198 yılında Gurlular'dan Bahâeddin Sâm b. Muhammed'in Karahıtaylar'a bağlı bir Türk beyi tarafından idare edilen Belh şehrini alması üzerine Karahıtay ordusu Tayangu'nun kumandasında Ceyhun ırmağını geçerek Cûzcân'ın bir kısmını ve civar vilâyetleri yağmaladı. Fakat daha sonra yapılan savaşta Gur ordusuna yenildi ve 12.000 kayıp verdi. Bu yenilginin sebebini Hârizmşahlar'a yükleyen Karahıtaylar onlardan tazminat istediler; reddedilince de başşehirleri Gürgenç'i kuşattılar. Ancak Alâeddin Tekiş geceleri yaptığı baskınlarla kuşatmanın kaldırılmasını sağladı. 1204 yılından itibaren Karahıtaylar, Hârizmşahlar'la Gurlular arasındaki mücadelede aktif rol oynamaya başladılar. Gürhan Yeh-lü Ch'e-lu-ku (1178-1211), Gurlular'a karşı kendisini desteklemesini isteyen Hârizmşah Alâeddin Muhammed b. Tekiş'e yardım amacıyla Tayangu kumandasında büyük bir ordu gönderince Gurlular geri çekilmek zorunda kaldılar. Fakat Tayangu onları takip etti ve Gurlu Hükümdarı Muizzüddin (Şehâbeddin) Muhammed Endhûd (Endhûy) Kalesi'ne sığındı. Karahıtaylar, yanlarında bulunan kendilerine tâbi Batı Karahanlı Hükümdarı Sultan Osman'ın ara buluculuk yapması üzerine saldırmaktan vazgeçip Gurlular'ın verdiği hazine, silâh, tecizat ve filleri alarak geri döndüler.

1206'da Karahıtaylar'ın yardımıyla Tirmiz'i alan Hârizmşah Muhammed b. Tekiş çevresindeki bütün müslüman rakiplerini sindirmişti ve artık onlara bağlı kalmak istemiyordu. Karahıtaylar da eski güçlerini yitirdikleri için kendilerine tâbi bölgeleri eskisi gibi kontrol altında tutamıyorlardı. Hârizmşah Muhammed b. Te-

KARAHİTAYLAR

kiş önce Semerkant ve Buhara'yı ele geçirdi; daha sonra da Seyhun ırmağını geçerek Tayangu'nun ordusunu ilâmiş saharasında (veya Talas'ta) mağlûp edip kendisini esir aldı. Çaresiz kalan ordu başşehir Balasagun'a dönünce ahali kale kapılarını kapattı. Bunun üzerine kuşatma altına alınan şehir üç gün yağma edildi ve katliama mâruz kaldı. 1209'da Karahitaylar'ın tâbilerinden Uygur Hükümdarı İdikut Barçuk, Cengiz Han'a bağlandı. Bu sırada Hârizmşahlar, Moğol Naymanlar'ın hükümdarı ve Gürhan Ch'e-lu-ku'nun damadı olan Küçlüğ Han ile anlaşarak ayrı yönlerden saldırdılar. Önce Küçlüğ, arkasından Hârizmşah Muhammed b. Tekiş ve sonra tekrar Küçlüğ zafer kazandılar. Böylece Karahitaylar'a son darbeyi vuran Küçlüğ kayınpederi Ch'e-lu-ku'yu esir ederek bu devlete son verdi (1211).

Karahitay Devleti'nin sınırları en geniş olduğu dönemde doğuda Çin'in batısındaki Hsi-hsia'ya, kuzeyde Altay dağlarındaki Nayman ülkesine, batıda Ceyhun ırmağına, güneyde ise Belh, Tirmiz ve Hosten'e dayanıyordu. Doğuda Beşbalık'tan başlayarak Turfan, Karaşar ve Kuça'da oturan Uygur Türkleri, kuzeyde Aşağı İli'de oturan Karluklar, güneybatıda Mâverâünnehir ve Kuzey Afganistan halkları, Doğu İran'da da müslüman Türkler ve diğer bazı kavimler Karahitaylar'a tâbi idiler. Müslüman yazarlar tarafından putperest olarak tanıtilen Karahitaylar'ın dinleri Budizm ile Şamanizm karışımı bir mahiyette idi. İbnü'l-Esir ilk hükümdarlarını Maniheizt olarak gösterir (*el-Kâmil*, XI, 82). Karahitaylar, İslâmiyet'i kabul etmemekle birlikte genelde bütün din ve inançlara karşı hoşgörölü davrandılar; son gürhan Ch'e-lu-ku'nun gizlice müslüman olduğu da rivayet edilir (Cûzcânî, II, 96). Çin hece sisteminden uyarlanmış özel bir yazıya sahip olan Karahitaylar sürekli kendi kültürlerine dayanarak eski Liao İmparatorluğu'ndan getirdikleri gelenekleri ve idare sistemini muhafaza etmişlerdir. Devlet idaresinde Yeh-lü ve Hsiao adlı iki aile büyük rol oynamıştır. Beş hükümdardan ikisinin kadın olması ilgi çekicidir ve kadınların toplumda önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir. İpek yolu güzergâhını elinde bulunduran Karahitaylar doğu ile olan ticarî münasebetlerini daha da güçlendirdiler. Karahitaylar'ın yıkılmasından sonra hânedana mensup Barak Hâcib (Kutluğ Han) Kirman'da Kutluğhanlılar adıyla bilinen bir devlet kurmuştur (1222).

BİBLİYOGRAFYA :

Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), bk. İndeks; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özeydin), İstanbul 1987, XI, 80-84; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), bk. İndeks; Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, I, 261, 300, 310; II, 13, 19, 94-96; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (Öztürk), II, 61 vd., 70-76; C. D'Ohsson, *Histoire des Mongols, depuis Tchinguiz-khan jusqu'à Timour ou Tamerlan*, La Haye - Amsterdam 1834-35, I, 441 vd; E. Bretschneider, *Central and Western Asia*, London 1876, s. 22-43; V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, İstanbul 1927, s. 65-69, 71-96, 101-126; a.mlf., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul 1981, s. 403, 406-408, 416-420, 422-433, 435-456; a.mlf., "Karahitay", *İA*, VI, 273-276; Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1980 (İstanbul 1946), s. 60, 61; W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 1947, s. 241-244; Spuler, *İran Moğolları*, s. 29, 30, 40, 47, 171; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara, 1964, s. 91-101, 187-193; R. Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla, Cengiz Han, Timur* (trc. M. Reşat Uzman), İstanbul 1980, s. 167-169; Liao Shih, Tai-pei 1987, I-II; J. Gernet, *A History of Chinese Civilization*, Cambridge 1990, s. 352-360; Osman G. Özkuzugüdenli, *Sultan Sencer ve Karahitaylar-Katavan Savaşı* (yüksek lisans tezi, 1994), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; Özkan İzgi, "Kuruluş Devrinde Uygurların Kitanlara Tesisleri ve Uygur, Gazneliler Arasındaki Münasebetler", *TED*, 7-8 (1977), s. 7-16; C. E. Bosworth, "Karâ Khitay", *EP* (İng.), IV, 580-583; Abdülkerim Özeydin, "Barak Hâcib", *DİA*, V, 62; a.mlf., "Gürhan", a.e., XIV, 323.

AHMET TAŞAÖÇİL

KARAHİSAR

Türkiye'de bazı yerlerin ortak coğrafi adı.

Ülkemizde ikisi Trakya'da -biri Karahisarlı şeklinde olmak üzere- otuzdan fazla yerde Karahisar adına rastlanmaktadır. Genellikle ulaşılması güç yerlerde kurulmuş hisarlarla (kale) bunların yanı başındaki yerleşme yerlerine Karahisar adı verilmiştir. Hisar kelimesinin başına eklenen kara sıfatı, genellikle üzerinde hisar bulunan yükselişinin sert bazalt ya da trakit lavlarından oluşmuş koyu renkli bir görünümde olmasıyla ilgilidir. Ülkemizde Karahisarlar'ın birbirine karışmaması için çoğunun başına birer tanımlayıcı kelime ilâve edilmiştir. Bu isim bazan söz konusu Karahisar'ın hangi yörede bulunduğunu ifade eder: Vankarahisarı, Tekekarahisarı, Develikarahisarı gibi. Bazan Şarkikarahisar örneğinde olduğu gibi yön ifade eder. Bazan da yerleşmenin veya çevresinin önemli bir ürününü hatırlatır (Afyonkarahisar ve Şarkikarahisar'ın başka bir adı olan Şebinkarahisar örneklerinde afyon ve

şap ürünlerini anımsatması gibi). Bir kısım Karahisar isminin ise başına değil sonuna başka bir kelime eklenerek yer ismi oluşturulmuştur. Ankara'nın Nallıhan ilçesi sınırları içinde bulunan Karahisarkozlu ve Karahisargölcük ile Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesine bağlı Karahisartatlı köyleri gibi. Bazan da Karacahisar ve Karahisarlı gibi az farklı yerleşme isimlerine rastlanmaktadır. Türkiye'deki Karahisarlar'ın en tanınmış olanları Afyonkarahisar ile Şebinkarahisar'dır.

Develikarahisar (günümüzdeki adı Yeşilhisar). Erciyes dağının güneyindeki Develi ovasının (Develikarahisar ovası) batı kenarındaki bir tepenin yamacında deniz seviyesinden 1150 m. yükseklikte kurulmuştur. Kayseri'yi Niğde'ye bağlayan karayolu ve demiryolu buradan geçer. Bugünkü yerleşmenin 4 km. kadar güneybatısındaki Kaleköy yakınında bulunan ve İlkçağ'a ait harabeleri görülen (Zengibar Kalesi) Nora veya Cybistra antik şehirlerin mirasçısı olan Karahisar, Selçuklular'dan sonra Eretnaoğulları'nın hâkimiyetinde kalmış, bir süre Kadı Burhâneddin Devleti'nin, ardından Karamanoğulları Beyliği'nin idaresi altına girmiştir. 1391'de Yıldırım Bayezid tarafından Osmanlı topraklarına katıldıysa da burada kesin bir hâkimiyet kurulamadı. Osmanlılar, Karamanoğulları ve Kadı Burhâneddin Devleti sınırları yakınında bulunduğundan sık sık bu üç devlet arasında el değiştirdi. 1474'te Fâtih Sultan Mehmed'in Karaman Beyliği'ne son vermesi üzerine kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmış oldu. Bu dönemlerde Develikarahisar olarak tanınan kasaba aynı ovanın doğusunda bulunan Develi kasabası ile karıştırılmış, birine ait bilgilerin diğerine ait gibi gösterilmesi yakın zamanlara kadar sürmüştür. Develikarahisar, Osmanlı yönetiminin ilk dönemlerinde Karaman eyaletinin Niğde sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. 1530'da burası dört mahalleden oluşan (Yukarı mahalle, Orta mahalle veya Cami, Kadı Mescidi mahallesi ve Şâmî Mescidi mahallesi), 118 hâne (yaklaşık 550 kişi) nüfusu bulunan küçük bir kasabaydı (387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rum Defteri, I, 184). Kalesinde ise almış iki muhafız görev yapıyordu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında eyalet sisteminin vilâyet sistemine geçilince burası Ankara vilâyetinin Kayseri livâsı içinde yer aldı. XIX. yüzyılda Karahisar birkaç yüz evden müteşekkil bir köy olarak tasvir edilmiştir. Bu yerleşmenin gelişme göstermemesinde, Erciyes dağı eteklerin-